

УДК 332.145:338.244.47

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.16>

Яна МАРТИНЮК

аспірантка факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0003-2646-5845

Бібліографічний опис статті: Мартинюк, Я. (2023). Підходи до визначення «сільська територіальна громада». *Ввічливість. Humanitas*, 2, 114–121, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.16>

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СІЛЬСЬКА ТЕРИТОРІАЛНА ГРОМАДА»

У статті досліджено еволюцію розвитку поняття «сільська територіальна громада» проаналізовано різні підходи до змісту даного терміну та розглянуто розвитку сільських територіальних громад.

Під сільською територіальною громадою ми розуміємо певне об'єднання жителів, кількох сіл чи селищ, які виявляють ініціативу спільного розв'язання проблем громади з урахуванням особливостей території, інфраструктури, економічного розвитку, стану сільського господарства та культурних традицій.

Досліджено різні підходи до теоретико-методологічних основ поняття «сільська територіальна громада»: екологічний, етнографічний, соціологічний, економічний. Всі зазначені підходи, до «сільської територіальна громада» в сукупності, передбачають: надання соціальних послуг, розвиток сільської громади та її потенціалу з урахуванням етнографічної особливості, місцевості, розвитку культури, налагодження взаємовідносин з іншими громадами та інфраструктури з урахуванням екологічного та географічного стану.

Проаналізовано та порівняно різні підходи наукових досліджень до терміну «сільська територіальна громада» та визначено спільні та відмінні риси зазначеного поняття. Визначено індикатори розвитку сільської територіальної громади, за допомогою яких забезпечується життєспроможність та конкурентоспроможність села.

Ключові слова: сільська громада, сільська територія, сільська територіальна громада, розвиток сільської територіальної громади.

Yana MARTYNIUK

Postgraduate Student, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0003-2646-5845

To cite this article: Martyniuk, Ya. (2023). Pidkhody do vyznachennia «sil'ska terytorialna hromada» [Approaches to the definition of "rural territorial community"]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 114–121, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.16>

APPROACHES TO DEFINING THE CONCEPT OF "RURAL TERRITORIAL COMMUNITY"

The article examines the evolution of the concept of "rural territorial community", analyzes various approaches to the content of this term and considers the development of rural territorial communities.

By a rural territorial community, we mean a certain association of residents, several villages or settlements, which take the initiative to jointly solve community problems, taking into account the peculiarities of the territory, infrastructure, economic development, the state of agriculture and cultural traditions.

The article examines various approaches to the theoretical and methodological foundations of the concept of "rural territorial community": ecological, ethnographic, sociological, and economic. All of these approaches to the "rural territorial community" in the aggregate include: the provision of social services, the development of the rural community and its potential, taking into account ethnographic features, terrain, cultural development, establishing relationships with other communities and infrastructure, taking into account the environmental and geographical conditions.

Different approaches of scientific research to the term "rural territorial community" are analyzed and compared, and the common and distinctive features of this concept are identified. The indicators of development of the rural territorial community, which ensure the viability and competitiveness of the village, are determined.

Key words: rural community, rural territory, rural territorial community, development of rural territorial community.

Актуальність проблеми. На сьогоднішній час в Україні за підтримки держави та децентралізації влади, яка переходить місцевим органам та органам самоврядування територіальної громади, забезпечується підтримка сіл та селищ, надається необхідна системна та єдина допомога в різноманітних сферах життєдіяльності мешканців, а саме в соціальній, виробничій, економічній, екологічній, аграрній тощо, котра направлена на розвиток сільської територіальної громади.

Налагодження балансу між селами громади, вибудовування системи взаємодії, соціально-економічних відносин з використанням ресурсного капіталу, зростання конкурентоспроможності з іншими територіальними громадами призводить до збільшення дохідної частини місцевого бюджету для збереження життєспроможності сільської територіальної громади та підвищення рівня життя людей що проживають на цій місцевості. Сільська територіальна громада є основою розвитку економіки не лише села чи селища, а й фундаментом економіки та розвитку всієї держави України.

Мета статті. Охарактеризувати становлення поняття «сільська територіальна громада»; визначити індикатори розвитку сільської територіальної громади.

Виклад основного матеріалу. Термін «сільська громада» в наукову лексику увійшов нещодавно та трактується як, об'єднання жителів, котрі проживають на певній території, мають спільні потреби, інтереси, проблеми та прагнуть їх вирішити, налагодити спільну комунікацію, виробничу та соціальну сфери.

Одне з перших визначень «сільської громади», звучало як «сільська земельна громада», яке розвивалося та вдосконалювалося під впливом як зовнішніх факторів економіки, ідеології, оподаткування та політики держави тощо, так і внутрішніх пов'язаних з особливостями розвитку сільського устрою (Калініченко, 2021).

Одним із перших згадок про сільську громаду датується період 1922–1930рр., в цей період сільська громада називається земельною громадою (Мацюцький, 2023).

В наукових працях М. Володимирського-Буданова, Г. Вернадського, М. Грушевського та інших, «сільська (земельна) громада» трактується як, сімейне домогосподарство, яке має у своїй власності орну землю та обробляє її (Бурдін, 2016).

В. Калініченко підтверджує думку, що сільська (земельна) громада – соціальне об'єднання селянських дворів, земельних господарств, система сусідських і родинних зв'язків, відносин, традицій (Калініченко, 2021).

Автор розширює даний термін від спільної землі до налагодження суспільних взаємозв'язків мешканців та певних норм.

Люди котрі проживають на території одного села, які мають спільні інтереси, проблеми, потреби, цілі що визначаються їх місцем проживання і реалізуються ними відповідно до власних запитів це – сільська громада, на думку О. Бородіна (Бородіна, 2020).

В. Калініченко пропонує наступне визначення в широкому значенні та стверджує, що сільська громада – це історично сформоване об'єднання жителів, приватних домогосподарств на певній географічній території, метою якого є самостійне визначення та розв'язання першочергових проблем, запитів та інтересів жителів громади; обслуговування підвладної території, орної землі, пасовиськ, водойм, лісопосадок тощо; налагодження громадсько-виробничих, соціально-екологічних сфер в громаді шляхом встановлення соціальних зв'язків з власниками сільськогосподарських дворів. Сільська громада, являє собою повноцінний самодостатній, демократичний, соціальний орган самоврядування, повноцінну систему управління та врегулювання соціальних, економічних, земельних, виробничих, побутових взаємовідносин всіх членів громади (Калініченко, 2021).

Отже, автор пропонує визначення сільської громади, не лише як об'єднання жителів на певній території, а як певну історично вибудовану систему з встановленими правилами, законами та життєвим устроєм, як повноцінну одиницю самоврядування з налагодженими економічними, соціальними, етнографічними, географічними зв'язками.

Вартим уваги підхід Т. Кравченко, який підсилює думку попереднього автора та зазначає, що самоорганізовані сільські жителі, які поділяють спільний життєвий простір, об'єднані прагненням, готовністю і реалізацією реальних дій до покращення свого економічного, соціального й екологічного становища це – сільська громада (Кравченко, 2017).

На думку вченого в основі якої лежить взаємодія на рівні громади за допомогою якої

жителі усвідомлюють спільні потреби та виробляють колективні дії для задоволення цих потреб (Кравченко, 2017).

Сільська громада є соціальним інститутом, який має головну особливість – влада належить всім жителям громади, а не певній особі чи групі осіб. Свою волю мешканці реалізують самостійно та доносять її через лідера громади, шляхом розв'язання всіх нагальних питань внутрішнього життя, – це головна ознака сільської громади (Калініченко, 2021).

Дане визначення підтверджує нашу думку, що сільська громада – це об'єднання жителів територією села чи селища з встановленим устроєм, налагодженою соціальною політикою, інфраструктурою, економікою, законодавчою владою тощо.

Глобальнішим та масштабнішим є термін сільська територіальна громада, яке об'єднує сільські громади, селища чи села.

З попередньою думкою погоджується Л. Дрогомирецька та підтверджує, що сільську громаду розглядають, як спільноту жителів села, які мають можливість впливати на розв'язання питань розвитку території, а сільська територіальна громада – це об'єднання жителів, сіл чи селищ, які виявляють ініціативу спільного розв'язання проблем громади з урахуванням особливостей території, інфраструктури, економічного розвитку, стану сільського господарства та культурних традицій (Дрогомирецька, 2018).

На законодавчому рівні, згідно зі Статтею 140. Конституції України, зміст поняття сільська територіальна громада розглядається як – добровільне об'єднання у сільську громаду жителі кількох сіл, що самостійно розв'язують питання місцевого значення в межах Конституції та законів України (Конституція України, 2020).

О. Попов вважає, що сільські територіальні громади – це самодостатній, самостійний, самоорганізований населений пункт зі сталим самоврядуванням, де управлінським органом є сільська рада, яка бере на себе зобов'язання управління сільськими територіями (Павлов, 2007).

Порівнюючи три різні поняття «сільська (земельна) громада», «сільська громада» та «сільська територіальна громада», на нашу думку, в ході еволюції й під впливом становлення демократичного державотворення та децентра-

лізації влади, кожне наступне поняття випливало з попереднього й змінювалося, вдосконалювалося – тим самим зберегло спільні риси так і набувало відмінні. Ми пропонуємо авторську порівняльну таблицю даних понять (Табл. 1).

В порівнянні даних понять ми прослідковуємо тенденцію впливу влади на село, сільську громаду та сільську територіальну громаду, тож важливою ланкою у державотворенні влади є місцеве самоврядування, а сільська територіальна громада є найбільш наближеною до сільського населення, де індикатором постає рівень розвитку місцевого самоврядування, що визначає ступінь активності, згуртованості, готовності сільських громадян прийти на поміч у суспільному житті й керуванні державою.

При підтримці державної політики сільського розвитку, відбувається зростання потенціалу сільських територіальних громад та їх адаптації до складних процесів децентралізації, перерозподілу ресурсів, контролю над земельними та природничими ресурсами сільської територіальної громади, розвитку сфер праці на селі та забезпеченням робочих місць (Бордіна, 2020).

Важливим є оцінка територіальною громадою власних потреб, яка є нині ключовою складовою виявлення, усвідомлення, визначення, пошук шляхів вирішення та прийняття відповідальних, ефективних, доцільних управлінських рішень щодо успішного врегулювання запиту, що сприятиме в подальшому розвитку територіальної громади (Лях, Спіріна, Лехолетова, 2022).

Розвиток села забезпечує зростання, підвищення ефективності сільської економіки, володіння фінансами, стабілізація чисельності населення і збільшення тривалості життя, повна і продуктивна зайнятість працездатного населення, підвищення рівня і якості життя в сільських територіальних громадах, раціональне використання і відтворення їх природно-ресурсного потенціалу, все це забезпечує сталий розвиток сільських територіальних громад, на думку М. Талавирі (Талавиря, 2016).

Авторами Ю. Шпильовою та М. Ільїною запропонована думка, що сільські жителі, які проживають на спільній території та об'єднанні загальним життєвим простором, схильні до самоорганізації, об'єднання, прагненням та готовністю до реальних дій щодо поліпшення економічного, соціального та екологічного ста-

Порівняльна таблиця понять

	Сільська (земельна) громада	Сільська громада	Сільська територіальна громада
За типом об'єднання	об'єднання сімейних домогосподарств, які мають у своїй власності орну землю та обробляють її;	об'єднання людей та їх домогосподарств котрі проживають на території одного села;	об'єднання жителів сіл чи селищ, об'єднаних певною територією;
За типом виявлення волі	волю народ проявляє самостійно;	свою волю громадяни реалізують самостійно, шляхом розв'язання всіх питань внутрішнього життя;	жителі самостійно вирішують питання місцевого значення в межах Конституції й законів України;
За мотивацією об'єднання	соціальне об'єднання система сусідських і родинних зв'язків, відносин, традицій;	об'єднані прагненням, готовністю і реалізацією, реальними діями до покращення свого економічного, соціального й екологічного становища;	об'єднані прагненням виявляти ініціативу спільного розв'язання проблем громади з урахуванням особливостей території, інфраструктури, економічного розвитку, стану сільського господарства та культурних традицій;
За формою самоврядування	початкова форма становлення сільського самоврядування;	повноцінна одиниця самоврядування;	самодостатній, самостійний, самоорганізований населений пункт із сталим самоврядуванням;
За типом керування	керуючою формою землекористування є обштинна; влада сільської (земельної) громади належить – домогосподарю.	влада належить всім жителям громади, а не певній особі чи групі осіб, представником громадських інтересів є лідер з-поміж її членів.	керуючим органом є сільська рада, яка бере на себе зобов'язання управління сільськими територіями.

Авторська порівняльна таблиця понять «сільська (земельна) громада», «сільська громада», «сільська територіальна громада» на основі аналізу джерел (Бородіна, 2020; Бурдін, 2016; Дрогомирецька, 2018; Калініченко, 2021; Конституція України, 2020; Кравченко, 2015; Кравченко, 2023).

новища сільської територіальної громади в якій проживають, за реалізацію даного процесу відповідальним є лідер сільської громади з-поміж числа мешканців це – сільський розвиток на базі громад (Швець, Митяй, 2018).

На основі вивчення досвіду ЄС В. Колесников, визначає три моделі розвитку сільських територій: галузеву – вирівнювання доходів між усіма галузями регіону; перерозподільну – вирівнювання розвитку між сільськими та міськими територіями; територіальну – максимальне використання ресурсів регіону, впровадження несільськогосподарських галузей економіки та володіння доходами за допомогою пошуку нових джерел прибутку (Дрогомирецька, 2018).

Тим самим довів, що село не може існувати без допомоги сільської територіальної громади, що дає можливість мешканцям виходячи із ресурсів села сприяти його розвитку, тим самим допомогти подолати соціальну ізоляцію та, відповідно, отримати вільний доступ до розвитку. Тож, розвиток сільської територіальної громади буде залежати від правильності вибору напрямів розвитку та можливих шляхів додаткового фінансування залежно від їх особливостей.

М. Козак у своїй праці «Організаційно-економічний механізм розвитку сільських територій» виділяє першочергові завдання комплексного розвитку сільських територій є:

- підвищення привабливості щодо проживання на селі;
- створення в сільській місцевості господарських систем, що саморозвиваються, на підставі формування економічного обороту місцевих ресурсів у результаті;
- розвиток місцевого самоврядування для формування соціально організованого та відповідального громадянського суспільства на селі;
- створення ефективної міжсекторної взаємодії влади, агропромислового бізнесу та сільського суспільства;
- використання тісних взаємин між селом та містом, що становлять значний резерв у розвитку сільської економіки;
- підвищення конкурентоспроможності сільських територій (Козак, 2023).

Одним із важливих завдань розвитку села, на думку О. Швець та О. Митяй, є підвищення життєздатності сільської громади, яка залежить як

від матеріальних, так і нематеріальних чинників розвитку.

Задля реалізації даного завдання потрібно налагодити інфраструктуру сільської територіальної громади з метою підтримки економічної діяльності та життя самої громади. Визначити та розвивати чинники, які впливають на формування економіки сільської громади, наприклад: нова підприємницька діяльність, доступ громад до багатоканального фінансування, підвищення ефективності нинішнього сільськогосподарського виробництва та створення громадою нових промислових підприємств, робочих місць тощо. Створення конкурентоспроможної громади зі справедливою соціальною позицією та непохитними принципами екологічної відповідальності. Важливим залишається повноцінне функціонування соціальної системи сільської громади, а саме зростаючий рівень зайнятості сільського населення, працевлаштування, організація нових робочих місць та якості життя сільських мешканців (Швець, Митяй, 2018).

Однак, автори О. Швець О. Митяй, звертають увагу, що розвиток у сільських громадах залежить від таких важливих п'яти компонентів, зокрема: власності громади, місцевого лідерства, колективних дій, усвідомлення можливостей та мотивації (Швець, Митяй, 2018).

В свою чергу, дослідивши питання розвитку сільської територіальної громади, ми виділили наступні індикатори розвитку села:

- Рівень розвитку місцевого самоврядування.
- Згуртованість та активність мешканців.
- Ресурсність сіл територіальної громади.
- Життєздатність сіл територіальної громади.
- Готовність мешканців та місцевої влади до дій.

С. Пилипець, підтверджує нашу думку та стверджує, що в основі побудови ефективного механізму розвитку сільських територій повинні лежати як дієві засоби, вибудовані алгоритми, перевірені інструменти з досягнення поставлених цілей розвитку села, так і організаційно-управлінські механізми, врахування думок місцевих мешканців та поєднання інтересів й взаємодії громад, місцевого самоврядування, структур що господарюють та державних органів влади, що сприятиме активізації життєспроможності сільської територіальної громади та її розвитку і підтримки з досягнення

соціального добробуту, автор тим самим стверджує, що важливий саме комплексний підхід до розвитку сільської громади (Пилипець, 2022).

Відтак, комплексний підхід багато в чому визначає прискорений розвиток сільської територіальної громади, яка крім виконання виробничих та соціально-економічних функцій, повинна забезпечувати комплексну реалізацію суспільних соціальних благ, підвищувати рівень життя мешканців, організовувати нові робочі місця, підтримувати взаємодію з іншими громадами, підвищувати конкурентоспроможності, підтримувати інфраструктуру громади, розвивати етнічну культуру, історію та природні ресурси (Козак, 2023).

Тож, сільський розвиток на базі громад – це модель, в якій будь-які зміни, всіх найважливіших сфер життєдіяльності та їх цілеспрямований розвиток планується, аналізується, реалізується і контролюється жителями села за підтримки як місцевої влади, так і держави, де сільська громада виступає суб'єктом сільського розвитку (Лісман, 2017).

Цілеспрямована зміна мешканцями громади інституційних, соціальних, економічних, екологічних, демографічних, культурних, побутових та інших умов сільської громади, спрямованих на зростання рівня та якості життя населення, наділення їх правами власності користування, ефективного використання й контролю над локальними ресурсами це – сільський розвиток на базі громад (Лісман, 2017).

Таким чином, розвиток сільської територіальної громади – це одночасно процес активізації й колективної діяльності, а також результат колективної діяльності виражений у покращенні умов існування та життєспроможності громади (Лісман, 2017).

Висновки. Отже, поняття «сільська територіальна громада» пройшло складний та тривалий процес до становлення та розуміння даного терміну в тому вигляді який ми спостерігаємо сьогодні та інтегрувало в себе такі терміни як «сільська (земельна) громада» та «сільська громада».

Сільська територіальна громада – це об'єднання жителів кількох сіл чи селищ, які виявляють ініціативу спільного розв'язання проблем громади з урахуванням особливостей території, інфраструктури, економічного розвитку, стану сільського господарства та культурних традицій. Сільська територіальна громада

не можлива без постійного розвитку, життєздатності та конкурентоспроможності.

Розвиток сільської територіальної громади – це забезпечення зростання, стабільний розвиток всіх сфер громади, зростання економіки, підвищення рівня і якості життя мешканців у сільських територіальних громадах, раціональне використання наявного ресурсу, лише

в сукупності все це забезпечує сталий розвиток сільських територіальних громад.

Розвиток громади залежить від власності громади, наявного ресурсу, активності та вмотивованості місцевого лідерства, згуртованість мешканців та їх активізація, спільні соціальні колективні дії, усвідомлення можливостей та спільної мотивації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бородіна О. Убезпечення сільського способу життя: європейська політика, орієнтири для України. *Економіка АПК*. 2020. № 2. С. 20–32. URL: http://www.eapk.org.ua/sites/default/files/eapk/2020/02/ekonomikaapk_2020_02_p_20_32.pdf
2. Бурдін М. Ю. Роль сільської громади як суб'єкта земельних відносин в українському державотворенні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 5. С. 109–115. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/823947e7-1db3-40ed-b83f-8253db0b858a/content>
3. Дрогомирецька Л. Ф. Сталий розвиток сільських територіальних громад: теоретичні аспекти. *Збалансоване природокористування*. 2018. № 3. С. 66–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zp_2018_3_10
4. Калініченко В. В. Сільська (земельна) громада як елемент нематеріальної культурної спадщини: історична ретроспекція. *Культура України: збірник наукових праць*. 2021. № 71. С. 17–23. URL: <http://ku-khsac.in.ua/issue/view/14000>
5. Козак М. І. Організаційно-економічний механізм розвитку сільських територій. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021. Т. 2, № 5. С. 291–296. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2023/02/2021-en-52-49.pdf>
6. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 26.05.2023).
7. Кравченко Т. А. Розвиток села за допомогою сільських громад: новації суспільної політики в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2015. № 1. С. 87–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2015_1_13
8. Лісман Т. А. Визначення сутності поняття «територіальна громада». *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. 2017. № 1. С. 289–295. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/5466/1/Стаття.%20Лісман.%20Визначення%20сутності%20поняття%20територіальна%20громада.pdf>
9. Лях Т., Спіріна Т., Лехолетова М. Методика оцінки власних потреб територіальної громади. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2022. № 1(50). С. 178–181. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41096/1/Liakh_Spirina_Lekholetova_2022.pdf
10. Мацюцький В. М. Земельно-передільна діяльність земельної громади лівобережної України (1922–1930 рр.). *Сучасна україністика : наукові парадигми мови, історії, філософії* : матеріали IV Міжнар. науково-практ. конф., м. Харків, 7 трав. 2023 р. Харків, 2014. С. 185–196. URL: <http://www.repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/12993/1/Мацюцький%20В.М.%20Земельно-передільна%20діяльність.PDF>
11. Павлов О. Сільська територіальна громада як складник політичної системи суспільства. *Політичний менеджмент*. 2007. № 3. С. 60–68. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8856/07-Pavlov.pdf?sequence=1>
12. Пилипець С. І. Засади формування організаційно-економічного механізму розвитку сільських територій. *Глобалізація та розвиток інноваційних систем: тенденції, виклики, перспективи* : Матеріали I Міжнар. науково-практ. конф., м. Харків, 3–4 листоп. 2022 р. Харків, 2022. С. 238–239. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/17003/1/3-4_konf_22-239-240.pdf
13. Талавиря М. Розвиток сільських територій на засадах сталості. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2016. Т. 2, № 1(47). С. 146–150. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/10743/1/РОЗВИТОК%20СІЛЬСЬКИХ%20ТЕРИТОРІЙ%20НА%20АСАДАХ%20СТАЛОСТІ.pdf>
14. Швець О., Митяй О. Розвиток села за допомогою сільських громад: новації суспільної політики в Україні. *Менеджмент ххі століття: проблеми і перспективи* : МАТЕРІАЛИ ВСЕУКР. НАУКОВО-ПРАКТ. КОНФ., м. Умань, 18–19 жовт. 2018 р. Умань, 2018. С. 251–253. URL: <https://mzedl.udau.edu.ua/assets/files/2020/zbirnik-men.21-zhovten-2018-v2.pdf#page=251>
15. Шпильова Ю., Ільїна М. Формування актив-орієнтованого підходу до розвитку територіальних громад. *Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор»*. 2018. № 1-2(44). С. 63–67. URL: http://business-navigator.ks.ua/journals/2018/44_2_2018/12.pdf

REFERENCES:

1. Borodina, O. (2020). Ubezpechennia silskoho sposobu zhyttia: yevropeiska polityka, orientyry dlia Ukrainy [Ensuring the rural way of life: European policy, guidelines for Ukraine]. *Ekonomika APK – Economy of agro-industrial complex*, 2, 20–32. Retrieved from http://www.eapk.org.ua/sites/default/files/eapk/2020/02/ekonomikaapk_2020_02_p_20_32.pdf [in Ukrainian].
2. Burdin, M. Iu. (2016). Rol silskoi hromady yak subiekta zemelnykh vidnosyn v ukrainskomu derzhavotvorenni [The role of the rural community as a subject of land relations in Ukrainian state formation]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava – Scientific bulletin of public and private law*, 5, 109–115. Retrieved from <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/823947e7-1db3-40ed-b83f-8253db0b858a/content> [in Ukrainian].
3. Drohomiretska, L. F. (2018). Stalyi rozvytok silskykh terytorialnykh hromad: teoretychni aspekty [Sustainable development of rural territorial communities: theoretical aspects]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia – Balanced nature management*, 3, 66–72. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zp_2018_3_10 [in Ukrainian].
4. Kalinichenko, V. V. (2021). Silska (zemelna) hromada yak element nematerialnoi kulturnoi spadshchyny: istorychna retrospektsiia [Rural (land) community as an element of intangible cultural heritage: historical retrospection]. *Kultura Ukrainy – Culture of Ukraine*, 71, 17–23. Retrieved from <http://ku-khsac.in.ua/issue/view/14000> [in Ukrainian].
5. Kozak, M. I. (2021). Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm rozvytku silskykh terytorii [Organizational and economic mechanism of development of rural areas]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of the Khmelnytskyi National University*, 2(5), 291–296. Retrieved from <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2023/02/2021-en-52-49.pdf> [in Ukrainian].
6. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy № 254k/96-vr/ (vid 28 cherv. 1996 roku) [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine No. 254k/96-vr]. (June 28 1996). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian].
7. Kravchenko, T. A. (2015). Rozvytok sela za dopomohoiu silskykh hromad: novatsii suspilnoi polityky v Ukraini. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Actual problems of public administration*, 1, 87–95. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2015_1_13 [in Ukrainian].
8. Lisman, T.A. (2017). Vyznachennia sutnosti poniattia «terytorialna hromada» [Defining the essence of the concept of "territorial community"]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy – Bulletin of the National University of Civil Defense of Ukraine*, 1, 289–295. Retrieved from <http://repositc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/5466/1/Стаття.%20Лісман.%20Визначення%20сутності%20поняття%20територіальна%20громада.pdf> [in Ukrainian].
9. Liakh T., Spirina T., & Lekholetova, M. (2022). Metodyka otsinky vlasnykh potreb terytorialnoi hromady [Methodology for assessing the territorial community's own needs]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod University*, 1(50), 178–181. Retrieved from https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41096/1/Liakh_Spirina_Lekholetova_2022.pdf [in Ukrainian].
10. Matsiutskyi, V.M. (2023). Zemelno-peredilna diialnist zemelnoi hromady livoberezhnoi Ukrainy (1922–1930 rr.) [Land redistribution activity of the land community of the left-bank Ukraine (1922–1930)]. *Suchasna ukrainistyka : naukovi paradyhmy movy, istorii, filosofii – Modern Ukrainian studies: scientific paradigms of language, history, philosophy* : Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (pp. 185–196). Kharkiv. Retrieved from <http://www.repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/12993/1/Мацюцький%20В.М.%20Земельно-передільна%20діяльність.PDF> [in Ukrainian].
11. Pavlov, O. (2007). Silska terytorialna hromada yak skladnyk politychnoi systemy suspilstva [Rural territorial community as a component of the political system of society]. *Politychnyi menedzhment – Political management*, 3, 60–68. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8856/07-Pavlov.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
12. Pylypets, S. I. (2022). Zasady formuvannia orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu rozvytku silskykh terytorii [The principles of the formation of the organizational and economic mechanism for the development of rural areas]. *Hlobalizatsiia ta rozvytok innovatsiynykh system: tendentsii, vyklyky, perspektyvy – Globalization and development of innovative systems: trends, challenges, prospects* : Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (pp. 238–239). Kharkiv. Retrieved from https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/17003/1/3-4_konf_22-239-240.pdf [in Ukrainian].
13. Talavyria, M. (2016). Rozvytok silskykh terytorii na zasadakh stalosti [Development of rural areas on the basis of sustainability]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod University*, 1(47), 146–150. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/10743/1/РОЗВИТОК%20СІЛЬСЬКИХ%20ТЕРИТОРІЙ%20НА%20АСАДАХ%20СТАЛІОСТІ.pdf> [in Ukrainian].
14. Shvets, O., & Mytai, O. (2018). Rozvytok sela za dopomohoiu silskykh hromad: novatsii suspilnoi polityky v Ukraini [Rural development with the help of rural communities: social policy innovations in Ukraine]. *Menedzhment khkhi stolittia: problemy i perspektyvy – Management of the 21st century: problems and prospects* : Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (pp. 251–253). Uman. Retrieved from <https://mzedl.udau.edu.ua/assets/files/2020/zbirnik-men.21-zhovten-2018-v2.pdf#page=251> [in Ukrainian].

15. Shpylova, Yu., & Ilna, M. (2018). Formuvannia aktyv-orientovanoho pidkhodu do rozvytku terytorialnykh hromad [Formation of an asset-oriented approach to the development of territorial communities]. *Biznes-navihator – Business-navigator*, 1–2(44), 63–67. Retrieved from http://business-navigator.ks.ua/journals/2018/44_2_2018/12.pdf [in Ukrainian].